

Васильєв Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

НАДНАЦІОНАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються питання статусу наднаціональної юрисдикції як складника наднаціонального правового механізму у процесі інтеграційного розвитку суспільства на глобальному рівні. На загальнотеоретичному рівні сформовано визначення наднаціональної юрисдикції, способи її походження, характерні риси. Сформовані автором конклюдивні спроектовані на Європейський Суд з прав людини, що є яскравим прикладом моделі наднаціональної юрисдикції. Значну увагу приділено вивченню питання взаємозв'язку наднаціонального та національного права та їх співвідношення з юрисдикцією. Зазначено, що дослідження моделей наднаціональної юрисдикції може стати предметом подальших наукових розвідок.

Ключові слова: теорія права, наднаціональне право, наднаціональна юрисдикція, цивільне процесуальне право, господарське процесуальне право.

Постановка проблеми. Процеси правової глобалізації, які набули всеосяжного характеру та поширення на велику кількість країн світу, зумовили появу такого явища, як наднаціональне право, яке своєю чергою стало підґрунтям існування наднаціональної юрисдикції.

Національна юрисдикція – порівняно новий правовий інструмент у системі правосуддя, у якому переплітаються елементи національного, міждержавного та наднаціонального регулювання того інтеграційного об'єднання держав, що може виступати засновником відповідного органу вказаної юрисдикції.

Яскравим прикладом формування та розвитку як наднаціонального права, так і наднаціональної юрисдикції є діяльність Європейського співтовариства, яке започаткувало відповідну конфігурацію зазначених явищ та висвітлює результати їх функціонування. Водночас модель Європейського Союзу є тільки одним з варіантів, хоча і доволі успішним, прояву наднаціонального права та національної юрисдикції. Якись інші моделі та форми наднаціонального характеру у науковій літературі належного висвітлення не отримали.

Актуальність вибраної теми зумовлюється також тим, що вітчизняна правова наука на загальнотеоретичному, концептуальному рівні не розглядала проблему наднаціональної юрисдикції як окремої правової інституції, тому у цьому контексті існує потреба заповнити прогалини в наукових дослідженнях щодо сутності такої юрисдикції, її основних параметрів і тенденцій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна увага дослідженню питань наднаціональності права та наднаціональних засобів регулювання інтеграційних процесів приділялася у працях зарубіжних науковців К.-Х. Ладора, Дж. Маджоне, Г. Шермерса. В українській юридичній науці до проблеми наднаціональності права зверталися О. Водянніков, О. Вишняков, В. Денисов, Д. Кулеба, З. Мельник, В. Терницький, О. Шпа-

кович, Л. Фалалєєва, Х. Якименко та інші. Окремі аспекти Європейського Суду з прав людини як органу наднаціональної юрисдикції розглядали у своїх працях О. Бунчук, І. Галкін, Т. Комарова, Л. Гусейнов. Проте, незважаючи на увагу науковців до зазначеної проблеми, вона так і не стала окремим предметом дослідження на загальнотеоретичному рівні.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу доктринальних основ та нормативної регламентації визначити правову природу наднаціональної юрисдикції, що супроводжує міжнародну інтеграцію України, розкрити тенденції її розвитку та взаємозв'язок з національним правом.

Виклад основного матеріалу. Концепт «наднаціональність», хоча і став предметом дослідження багатьох гуманітарних дисциплін (політології, права, економіки), водночас так і не знайшов остаточного загальноприйнятого теоретичного визначення. Як правило, наднаціональність розглядається як безпосередня форма або конкретний механізм взаємодії учасників міжнародної інтеграції.

З огляду на те, що визначення, характерні риси та місце наднаціонального права у правовій системі залишаються дискусійними, будемо виходити з такої позиції, що наднаціональне право – це система правил та принципів, що регулює міждержавні та публічно-приватні відносини між фізичними, юридичними особами та владними суб'єктами як усередині держави, так і на транскордонному рівні, яка існує автономно та діє незалежно від держав та національного законодавства.

Відповідно, наднаціональне право характеризується такими ознаками: а) існує автономно поза державами та національним законодавством та діє незалежно від них; б) має самостійний предмет регулювання: традиційні міждержавні, змішані, публічно-приватні

відносини між індивідом та владним суб'єктом як усередині держави, так і на транскордонному рівні; в) особливий суб'єктивний склад (наприклад, врегулювання відносин між державою, з одного боку, і фізичною особою, юридичною особою, суб'єктами комерційної діяльності іншої держави, з іншого боку, а саме такі відносини традиційне міжнародне право не регулює), тобто суб'єкти не мають ознак правосуб'єктності держав чи міждержавних утворень; г) самостійний розвиток таких правових норм, які за своєю природою є саме наднаціональними.

Таким чином, наднаціональне право витісняє міжнародне право та внутрішньодержавне право з деяких традиційних сфер їх регулювання, а тому оптимальною позиція, що наднаціональне право створює власний правовий простір.

Наднаціональне право є також підставою існування наднаціональної юрисдикції, коли, наприклад, Європейський суд з прав людини врегулює «державно-приватні» відносини між приватною особою та державою (учасницею Європейської Конвенції з прав людини), іншою ніж та, до якої належить приватна особа. Такі відносини та відповідні спори не є міждержавними, а з традиційних позицій, що склалися у міжнародному праві, їх не можна вважати і міжнародними. Саме ці відносини та державно-приватні спори є вирішальною ознакою сфери наднаціональної юрисдикції [1, с. 43].

Наднаціональний характер юрисдикції ЄСПЛ проявляється в тому, що: 1) спори, що розглядаються судом за своїми ознаками не є ні міждержавними, ні міжнародними; 2) суд діє методом імпліцитного контролю, тобто його юрисдикція не є *inabstracto*, що стосується потенційних повноважень міжнародного судового органу для розгляду певних видів справ, а є юрисдикцією *in concreto*, що передбачає повноваження суду на розгляд переданої йому конкретної справи; 3) рішення і практика суду діє безпосередньо на всі національні державні органи і є обов'язковою для виконання (додержання); 4) з метою подолання дефіциту можливостей національного та міжнародного права у деяких напрямках регулювання суд діє на підставі принципу субсидіарності, що забезпечує співіснування національного права з нормами наднаціонального правового поля, що мають пряму дію, без виникнення конкуренції та конфліктності між судами; 5) право суду на «автономне тлумачення» правових приписів ЄКПЛ незалежно від правових термінів та понять у національних законодавствах та підходів до них; 6) саме практика суду виступає особливим інструментом впливу на врегулювання правовідносин, що є предметом як зовнішньоправової так і внутрішньонаціональної правової сфери.

Із вказаною позицією згодні не всі науковці. Так, висловлюється думка, що ЄСПЛ не набуває характеру наднаціональної юрисдикції у сфері захисту суб'єктивних прав; правосудні функції здійснюють лише внутрішньодержавні суди.

Як зазначає А. Фоскуле, захист суб'єктивних прав та законних інтересів – завдання самих держав; приєднання до Конвенції слід сприймати не з позицій ієрархічної підпорядкованості, а з позицій спеціалізації: «Страсбург не отримує повноважень щодо визначення обґрунтованості або правильності тлумачення, що має обов'язкову силу права ЄС, навпаки, приєднання передбачає ... зовнішню участь спеціалізованого міжнародного суду з прав людини, що підвищить легітимність системи захисту прав людини загалом та довіру до неї» [2, с. 11].

Тому найбільш обґрунтовано кваліфікувати ЄСПЛ не як чергову інстанцію, яка здійснює правосуддя (підхід, заснований на теорії наднаціональності), а як міжнародний суд, діяльність якого є одним із способів (за допомогою тлумачення норм) забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. З цих позицій слід визначати і юридичну силу постанов ЄСПЛ, яка має іншу онтологію порівняно із законною силою національного судового рішення – у них немає ні *res iudicata*, ні державної волі. Таким чином, Європейський Суд є міжнародним органом, який забезпечує за допомогою тлумачення норм Конвенції дотримання державами-членами зобов'язань щодо захисту прав людини та основних свобод і тим самим життєздатність і дієвість самої Конвенції. Його основним завданням у контексті цивілістичного процесу є гармонізація національних юрисдикцій з точки зору загальновизнаних стандартів правосуддя за допомогою тлумачення конвенційних, що підлягають застосуванню норм [3, с. 26–28].

Тим самим, незважаючи на те, що питання про набір ознак як наднаціональних організацій, так і наднаціональної юрисдикції залишається дискусійним, усі автори солідарні з позицією щодо інтенсивного характеру їхнього прояву, що здійснюється за допомогою наданого їм права інтегрувати в національні правопорядки юридичних актів (приписів, рішень), обов'язкових до застосування.

Органи наднаціональної юрисдикції отримали свої повноваження по-різному. Перший варіант – спеціальна вказівка у статутних документах судового органу або наднаціонального об'єднання компетенції суду, наприклад, вирішення спорів між державами (Міжнародний Суд ООН). Другий варіант – тиск держав, у тому числі в особі національних судових органів, з метою створення у структурі наднаціонального об'єднання додаткового стримуючого елемента, здатного контролювати законність нормотворення органів об'єднання (Суд справедливості Європейського Союзу). Третій варіант – наділення наднаціонального судового органу повноваженням перевіряти дотримання державами своїх міжнародних зобов'язань (Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський суд із прав людини). Четвертий варіант – активізм судів наднаціонального судового органу, що розвинули прецедентну практику щодо більшої юридичної сили наднаціональних судових рішень (частково ця концепція застосовна і до Європейському Суду з прав людини) [4, с. 141–155].

На прикладі повноважень ЄСПЛ як органу наднаціональної юрисдикції ми повинні розуміти, що основна робота щодо реалізації завдань цивільного (господарського) судочинства ведеться національними судами. Саме національні суди є інструментом реалізації права на судовий захист.

Звернення до органів наднаціональної юрисдикції «національних суб'єктів» не порушує «монополію національної судової системи», а тільки посилює їхнє право на судовий захист. Як зазначають деякі наукові джерела, в діяльності ЄСПЛ є елементи касаційного судочинства, що притаманні лише внутрішньодержавним судам [5, с. 20].

Процесуальне право належить до компетенції держави і не передано до повноважень наднаціональних організацій, хоча певні процеси гармонізації та уніфікації не можна заперечувати. Але такі процеси мають добровільний характер та не можуть бути впроваджені за імперативною вказівкою зовні.

Як зазначає Т. Комарова, незважаючи на те, що процесуальне право належить до компетенції держав-членів, Суд ЄС встановлює мінімальні стандарти для відповідних національних норм. Цими стандартами виступають принципи еквівалентності та ефективності, зміст яких встановлений Судом ЄС. Практика Суду ЄС у цій сфері значно вплинула на національне законодавство та практику національних судів щодо реалізації права ЄС. Суд ЄС контролює дотримання цих принципів, поважаючи межі процесуальної автономії національних судів держав-членів, яка існує у тих межах, поки вона не порушує право ЄС [6, с. 284].

Отже, наднаціональність зазвичай становить методологічну компоненту інтеграції – просторової, багатовимірної, багатовекторної – і сприяє інституціоналізації міжнародних відносин з метою управління інтеграційними процесами у конкретних сферах, їх інтенсифікації під впливом глобалізації та регіоналізації, що вимагають не лише кількісних, а й якісних змін, включно щодо компетенції приймати обов'язкові для держав-членів рішення. Стрижнем наднаціональності є передання (завжди добровільне, але не завжди разовий акт) на договірній основі інтеграційному об'єднанню державами-членами частини суверенних прав у певній сфері, які традиційно вважаються предметом їхньої внутрішньої компетенції, а сутність наднаціональності полягає не лише в обсязі експліцитно переданих суверенних повноважень, а й у тому, наскільки активно та ефективно використовуються надані можливості, що простежується під час як формування позиції інтеграційного об'єднання, прийняття рішень, так і їх реалізації за допомогою різноманітних засобів і методів, гнучких механізмів і процедур [7, с. 59].

З огляду на те, що наднаціональна юрисдикція щодо справ приватноправового (господарсько-правового, цивільно-правового) характеру врегульовується наднаціональним правом, основною характерною ознакою якого є транскордонність, що є різновидом іноземного елемента, то виникає все ж питання про місце наднаціонального права у системі права.

Ще одним важливим аспектом у розумінні концепту «наднаціональність» є питання взаємозв'язку та взаємодії наднаціонального та національного права.

Слід нагадати, що в умовах правової глобалізації сферою поширення наднаціонального права є не окрема територія (державна), а світ загалом, тому воно володіє низкою переваг перед національним правом і конкурує, як правило, на рівних умовах з правом національним (внутрішньодержавним).

Наднаціональне право сприяє вдосконаленню і перетворенню інститутів та відносин у різних сферах національного права, що значною мірою усуває встановлення колізійних правил та процедур, а це дозволяє долати протиріччя між нормами національного та міжнародного права.

Можна говорити про паралельність розвитку внутрішнього (національного) та міжнародного (наднаціонального) права, що завжди поєднується з оцінками їхнього взаємного впливу. Тобто у процесі правотвор-

чості та правозастосування, тлумачення права необхідно повністю та коректно враховувати відповідні принципи та норми міжнародного (наднаціонального) права. Але при цьому вказані міжнародні норми повинні застосовуватися не ізольовано, а у контексті національної правової системи.

Невипадково у науковій літературі зазначається, що у разі розгляду взаємозв'язків наднаціонального та національного права необхідно не лише досліджувати вплив загальних положень наднаціонального права на національне право, а і навпаки. Виходячи з того, що національне законодавство безпосередньо не регулює міжнародні відносини, проте впливає на транснаціональні публічно-приватні правовідносини різними шляхами, зокрема, у визначенні національної правової (процесуально-правової) політики; у разі підписання, ратифікації чи денонсації міжнародних конвенцій; у разі надання правової допомоги державам та міжнародним організаціям тощо. Так, М.І. Козюбра пише, що «хоч національне право безпосередньо не регулює міжнародні відносини, це не означає, що його норми, як і національні правові системи загалом, не впливають на міжнародне право і міжнародні правові системи» [8, с. 353].

Отже, гармонізуючого ефекту можна досягти через розвиток механізмів взаємодії національного та наднаціонального права (судових юрисдикцій) на основі не лише централізованого та вертикального правопорядку, а й на основі кооперації, співробітництва та горизонтального правопорядку. Слід відзначити, що вищезазначені питання можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

Висновки. Наднаціональність як правовий феномен є віддзеркаленням інтеграційних та глобалізаційних процесів, що відбуваються у сучасному світі. Відповідно, наднаціональне право виступає формою регулювання вказаних процесів, що пропонує модель міжнародного співробітництва та інтеграції між державами, сприяє їх поглибленню та збагаченню.

Наднаціональне право є підставою існування наднаціональної юрисдикції, яку можна визнати як компетенцію спеціальних судових органів, що організовані (побудовані) інтеграційними наднаціональними об'єднаннями, з метою розгляду та вирішення спорів як приватно-правового, так і публічно-правового характеру.

Органи наднаціональної юрисдикції не підконтрольні державам-членам наднаціонального об'єднання, використовують у своїй діяльності наднаціональне право, основною характерною ознакою якого є транскордонність або мультинаціональність.

Квінтесенцією наднаціональної юрисдикції слід вважати не тільки судову компетенцію, а її роль у встановленні стандартів правового захисту, що забезпечує реалізацію фундаментальних принципів правової системи відповідного співтовариства, що є, по суті, правовою формою інтеграційного правопорядку.

Вплітіння України у правове поле Європейського співтовариства відкрило їй шлях до повноцінного використання наднаціональної юрисдикції як практичного інструменту розвитку правової інтеграції.

Список використаних джерел

1. Вишняков О.К. Європейський Суд з прав людини як наднаціональне утворення. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 вересня 2013 р.). НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 43 (33–47).
2. Фоскуле А. Піраміда или мобиль? Защита прав человека европейскими конституционными судами (выступление на церемонии открытия судебного года – 2014 в Европейском Суде по правам человека, г. Страсбург, 31 января 2014 года). *Права человека. Практика Европейского Суда по правам человека*. 2014. № 4. С. 11.

3. Любченко М.Я. Взаимодействие Европейского Союза по правам человека и национальных судебных юрисдикций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Красноярск, 2018. С. 26–28.
4. Филатова М.А. Взаимодействие национальных (конституционных) и наднациональных судов: есть ли альтернатива иерархическому подходу? *Служение праву* : сб. статей / под ред. Д.А. Туманова, М.В. Захаровой. Москва : Проспект, 2017. С. 141–155.
5. Клёмин А.В. Принципы федерализма в формировании наднациональных организаций (на примере Европейского Союза) : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 23.00.02. Казань. 2005. С. 20.
6. Комарова Т. Процесуальна автономія національних судів держав-членів ЄС у практиці Суду справедливості Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 284.
7. Фалалеева Л.Г. Фундаментальні права та концепція наднаціональності: новітні підходи у практиці Європейського Суду. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 59.
8. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 353.

References

1. Vishnyakov, O.K. (2013). Evropeiskiy Sud z prav ludini yak nadnacionalne utvorenyya [The European Court of Human Rights as a supranational entity]. *Pravove zabezpechennya efektyvnogo vikonannya rishen I zastosuvannya praktiki Evropeiskogo sudu z prav ludini: materialy mizhnarodnoi konferencii (Odesa, 20–21.09.2013)*. Odesa: Feniks. S. 43 [in Ukrainian].
2. Foskule, A. (2014). Piramida ili mobil? Zatchita prav cheloveka evropeiskimy konstitucionnomy sudamy [Pyramid or mobile? Protection of human rights by European constitutional courts]. *Prava cheloveka. Praktika Evropeiskogo Suda po pravam cheloveka*. № 4. S. 11 [in Russian].
3. Lubchenko, M.Y. (2018). Vzaimodeistvie Evropeiskogo Souza po pravam cheloveka I natsionalnikh sudebnykh iurisdikcii [Interaction between the European Union on human rights and national judicial jurisdictions]. *Krasnoyarsk*, 2018. S. 26–28 [in Russian].
4. Filatova, M.A. (2017). Vzaimodeistvie natsionalnikh (konstitucionnikh) i nadnatsionalnikh sudov: est ly alternativa ierarkhicheskomu podkhodu? [Interaction between national (constitutional) and supranational courts: is there an alternative to the hierarchical approach?]. *Sluzhenie pravu*. Moskva: Prospekt, 2017. S. 141–155 [in Russian].
5. Klemin, A.V. (2005). Printsiipy federalizma v formirovanii nadnatsionalnikh organizatsiy (na primere Evropeiskogo Souza) [The principles of federalism in the formation of supranational organizations (on the example of the European Union)]. *Kazan*. 2005. S. 20 [in Russian].
6. Komarova, T. (2018). Procesualna avtonomiya natsionalnikh sydiv derzhav-chleniv ES u praktici Sudu spravedlivosti Evropeiskogo Soyuzu [Procedural autonomy of national courts of EU member states in the practice of the Court of Justice of the European Union]. *Predprinimatelstvo, gospodarstvo i pravo*. 2018. № 5. S. 284 [in Ukrainian].
7. Falaleeva, L.G. (2018). Fundamentalny prava ta koncepciya nadnatsionalnosti: novitny pidkhody u prakticy Evropeiskogo Sudu [Fundamental rights and the concept of supranationality: the latest approaches in the practice of the European Court]. *Naukovi zapiski Institutu zakonodatelstva Verkhovnoy Rady Ukrainy*. № 2. S. 59 [in Ukrainian].
8. Kozubra, M.I. (2015). Zagalna teoriya prava [General theory of law]. Kyiv: Vaite, 2015. S. 353 [in Ukrainian].

Vasilyev Sergii,

PhD of Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

SUPRANATIONAL JURISDICTION AS A COMPONENT OF THE INTEGRATION OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

The article examines the issue of the status of supranational jurisdiction as a component of the supranational legal mechanism in the process of integrated development of society at the global level.

Supranationality as a legal phenomenon is a reflection of the integration and globalization processes of the modern world. Accordingly, supranational law acts as a form of regulation of such processes, which offers a model of international cooperation and integration between states, contributes to their deepening and enrichment.

It is noted that supranational law is the basis for the existence of supranational jurisdiction, which is defined as the competence of special judicial bodies, built by integrative supranational associations, for the purpose of considering and resolving private-law and public-law disputes.

Bodies of supranational jurisdiction are not subject to the control of the member states of the supranational association, they use supranational law in their activities, the main characteristic of which is cross-border or multinationality.

The quintessence of supranational jurisdiction should be considered not only judicial competence, but its role in establishing standards of legal protection, which ensures the implementation of the fundamental principles of the legal system of the relevant community, which is the legal form of the integration legal order.

The conclusions formed by the author are designed for the European Court of Human Rights, which is an example of a model of supranational jurisdiction. Considerable attention is paid to the study of the relationship between supranational and national law and their relationship with jurisdiction.

Ukraine's entry into the legal field of the European Community opened the way for it to fully use supranational jurisdiction as a practical tool for the development of legal integration.

Key words: theory of law, supranational law, supranational jurisdiction, civil procedural law, economic procedural law.

Надіслано до редколегії 01.11.2022